

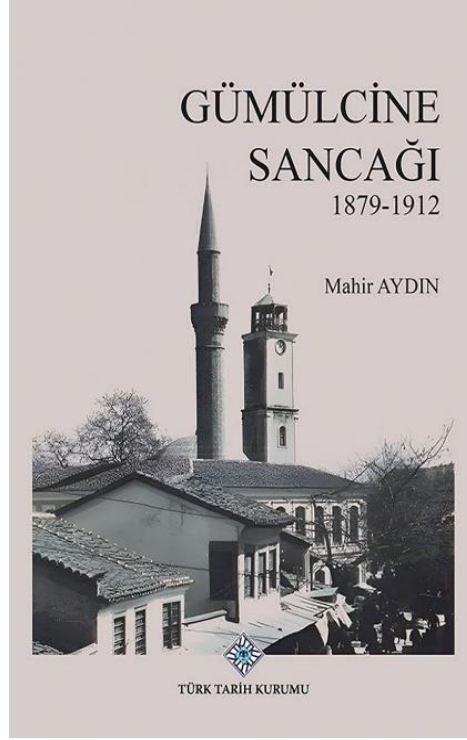
Mahir Aydın, *Gümülcine Sancağı 1879-1912*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, 220 sayfa, ISBN: 978-975-17-5208-6.

Metin MENEKŞE*

*“Kalbimde bir hayali kalıp
kaybolan şehir,
Ayrılmanın bıraktığı hicran
derindedir.
Çok sürse ayrılık, aradan geçse çok
sene,
Biz sende olmasak bile sen bizdesin
gene.”¹*

“Kaybolan Şehir”, Yahya Kemal
Beyatlı

Türklerin Balkanlar’da geliştirdiği medeniyet ve yaşadığı hayat macerası sosyal bilimlerin pek çok alanında önemli bir yer tutmaktadır. Pek çok yazar, bu coğrafyadaki tarihi hadiseleri, şehirleri, tabii güzellikleri, kültürleri, gündelik hayatı ve daha birçok sosyal ve beşeri konuları işlemiştir. Nitekim beş buçuk asır süren Osmanlı hâkimiyeti devrinden geriye inkâr

* Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Muğla, ORCID: orcid.org/0000-0003-1192-3161, E-posta: m.menekse@mu.edu.tr

¹ Yahya Kemal Beyatlı, *Kendi Gök Kubbeimiz*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1967, s. 77-78.

edilemez zengin bir kültürel miras² kalmıştır. Fetihden sonra bölgeye önemli miktarda hizmet ve yatırımlar yapılmıştır. Osmanlılar, bir taraftan camiler, hamamlar, tekkeler, türbeler, köprüler, kervansaraylar, çeşmeler gibi mimari eserleri inşa ederken, diğer taraftan da beraberlerinde Anadolu'dan getirdikleri çok sayıda insanı buraya entegre etmişlerdir. Ve bu insanlar, dil, folklor, müzik, mimari, şehir düzenlemesi ve yemek gibi çok çeşitli alanlarda Balkan halklarını etkilemişler ve aynı zamanda onlardan etkilenmişlerdir. Balkanlar, zamanla Osmanlı kültür coğrafyasının velüd bölgelerinden biri olmuştur. Burada ortaya çıkan çok renkli ve yoğun kültürel mozaik, bölgenin kaybedilmesinden sonra Anadolu'ya taşınmıştır. Geride, bu sürece tanıklık eden ve tarihi, kültürel izleri asırlardır bünyesinde barındıran önemli şehirler kalmıştır. İşte bu şehirlerden bir tanesi de Gümülcine'dir.

Gümülcine, Osmanlı Devleti'nin önemli akıncı beylerinden olan Gazi Evrenos Bey tarafından fethedilmiştir. 1371 yılından itibaren şehir, Evrenos Bey tarafından uç merkezi olarak kullanılmıştır. 1570 yılına kadar Rumeli Eyaleti'nin Paşa Sancağı'na bağlı bir kaza iken, bu yıldan itibaren kısa bir süre Gümülcine Sancağı'nın merkez nahiyesi olmuştur. 17. yüzyıldan itibaren yeniden Paşa Sancağı'na bağlanırken, 1879'dan sonra Edirne Vilayeti'ne bağlı altı sancaktan birini teşkil etmiştir. Şehir, 1912 yılına kadar yaklaşık beş buçuk asır kesintisiz Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır.³

Günümüzde Gümülcine, Yunanistan'ın Trakya bölgesinde bulunmakta olup "Komotini" adıyla da bilinmektedir. Çok kültürlü tarihi ve mimari yapıları ile önemli bir yere sahiptir. Şehirde Türklerin ve Yunanlıların birlikte yaşadığı görülmektedir. 1970'lere kadar Abdülhamid döneminin Osmanlı dış görünümünü koruyan şehir, bu tarihten itibaren modernleşme sürecine girmiş ve eski yapısını büyük oranda kaybetmiştir. Eski Osmanlı görünümü sadece çarşı semtinde muhafaza edilmektedir.⁴

² Halil İnalçık, "The Meaning of Legacy: The Ottoman Case", *Imperial Legacy: The Ottoman Imprint on the Balkans and the Middle East*, (ed.) L. Carl Brown, Columbia University Press, New York 1996, s. 18.

³ Gümülcine hakkında detaylı bilgi için bkz. Machiel Kiel, "Gümülcine", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt XIV, İstanbul 1996, s. 268-270. Turan Gökçe, "Gümülcine Kasabası Nüfusu Üzerine Bazı Tespitler (XV-XIX. Yüzyıllar)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 20, 2005, s. 79-112. Emine Gümüşsoy, "Gümülcine'nin İdari Yapısı ve Nüfusu (1831-1900)", *Tarih Okulu Dergisi*, 21, 2015, s. 215-221. Cengiz Parlak, "XV. ve XVI. Yüzyıllarda Gümülcine Kazasının İktisadi Durumu Üzerine Tespitler", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt III, Sayı 6, Temmuz 2013, s. 85-120.

⁴ Kiel, *a.g.m.*, s. 270.

Osmanlı Dönemi'nde Evrenos Bey ile özdeşleşen, Rumeli'ye ayak basılması üzerinden 10 yıl geçmeden imparatorluğa katılan ve yaklaşık beş buçuk asır bir “*Türkmen Beldesi*” olma özelliğini sürdüren Gümülcine üzerine İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mahir Aydın tarafından bir eser kaleme alınmıştır. Aydın'ın, 1879-1912 yıllarını kapsayan “*Gümülcine Sancağı*” isimli bu eseri Türk Tarih Kurumu tarafından 2022 yılında yayımlanmıştır. Eser; *İçindekiler, Önsöz, Dokuz Bölüm, Sonuç, Kaynaklar ve Dizin*'den oluşmaktadır. Toplam 220 sayfadır.

Aydın, çalışmasının *Önsöz*'üne edebi bir üslupla başlarken, Gümülcine'nin coğrafi güzelliğini şu ifadelerle anlatmıştır; “...*Yeryüzünün “en güzel denizi” Ege'dir. Ona yukarıdan kıyı olan Gümülcine de, “güzel belde”dir. Bu değerlendirme, Gümülcine'ye yapılan bir övgü değildir. Çünkü onun güzelliğini, yüzyıllar öncesinden Evliya Çelebi de anlatır, bugün Gümülcine'ye “yolu düşen” de anlar...*”

Çalışmanın çıkış noktasını, 2017 yılında İstanbul'da düzenlenen “*Balkanlarda Türk Kültürü: Batı Trakya Sempozyumu*”nun teşkil ettiğini belirten yazar, bu sempozyumda, imparatorluk taşrasına bir örnek olarak, “*Gümülcine Mülkiye İdadisi*”⁵ başlıklı bildirisini sunmuştur. Sempozyum sonrası Batı Trakya'ya yapılan ziyaret kapsamında da Gümülcine'yi görme fırsatını elde etmiştir. Aydın, Evliya Çelebi'nin de belirttiği gibi, “*cömert ve dost davranışlı*” ortamla karşılaşmış ve buradan, “*Gümülcine (1879-1912)*” sürecini araştırma sözüyle ayrılmıştır.

1879-1912 yılları arasını, yani 33 yıllık bir süreci ele almanın kolay olmayacağını bilen Aydın, 36 yıldır Rumeli üzerine yapmış olduğu çalışmalarından ve bu çalışmalardan elde ettiği bilgi birikiminden cesaret alarak yazmaya koyulmuştur. Nitekim doktora çalışmasını⁶ bu coğrafya üzerine yapan yazar, daha sonra bu alanda çok sayıda bildiri, makale, kitap kaleme almıştır.

Eserin ilk bölümü, “*Gümülcine Sancağı'nın Doğası*” (s. 1-18) hakkındadır. Edirne Vilayeti'ni oluşturan altı sancaktan biri olan Gümülcine'nin *sınırları*, engebeli ve değişken olan *toprakları*, Akdeniz

⁵ İlgili çalışma daha sonra makale olarak yayımlanmıştır. Bkz. Mahir Aydın, “Gümülcine Mülkiye İdadisi”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, Sayı 33, 2018-1, s. 79-105.

⁶ Doktora çalışması TTK tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilâyeti*, TTK, Ankara 1992.

iklimine sahip olan *havası, akarsuları, yolları, köprüleri ve koruları* bu bölümün alt başlıklarını teşkil etmektedir. Her ne kadar kuzey ve doğusu dağlık ise de güneyindeki ova o derece verimlidir. İdari teşkilatlanmada ve bölgenin askeri, ekonomik durumunda doğu-batı yönünde uzanan yolların önemli bir etkisi vardır. 16. yüzyılda sadece bir köprüden söz edilirken, 19. yüzyıla gelindiğinde ise bu sayı 78'e ulaşmıştır. Bu bölümdeki verilerin önemli bir kısmı Osmanlı Arşivi belgelerinden ve Edirne Vilayeti Salnameleri'nden elde edilmiştir.

“*Gümülcine Sancağı'nın Yerleşimi*” (s. 19-40) başlığını taşıyan ikinci bölümde, Gümülcine'nin *ilk yerleşimi, ikinci yerleşimi, kazaları, nahiyeleri, köyleri ve mahalleleri* alt başlıklarına yer verilmiştir. Bu bölümde, Roma İmparatorluğu döneminden başlanarak Osmanlı ve Saruhan beylikleri dönemi, Gümülcine'nin fethi ile birlikte Edirne'ye bağlanmasıyla Osmanlı Devleti Dönemi yerleşimleri ele alınmıştır. Orta Çağ sonlarında ıssız ve sessiz bir yer olan Gümülcine'nin, Türk yönetimi ile birlikte Anadolu'dan Türkmen halkın göçürülmesiyle şenlendirildiği görülmektedir. Kaza, nahiye, köy ve mahalle yerleşimlerinin adları, bağlı buldukları yerleşimler, bunların zaman içerisinde değişimi tablolarla desteklenerek gösterilmiştir. Osmanlı Arşivi belgeleri, Edirne Vilayet Salnameleri ve Gümülcine Sicil Defterleri bu bölümde faydalanılan önemli kaynakları oluşturmaktadır.

“*Gümülcine Sancağı'nın Yönetimi*” (s. 41-62) başlığını taşıyan üçüncü bölüm ise Gümülcine'nin *hükümeti, belediyesi, adliyesi, maliyesi, askeriyesi, cemaat meclisi, haberleşmesi, hastanesi ve hapishanesi* alt başlıklarından oluşmaktadır. Türk yönetimine geçişinden sonra yaklaşık 200 yıl 300 ev halkından ibaret olan Gümülcine'nin, 1500'lü yılların sonundan itibaren gelişmeye başladığı ve en nihayetinde 19. yüzyılın ikinci yarısında 24.478 nüfusa ulaştığı görülmektedir. Bu büyüme ile birlikte teşkilat yapısının gelişmesi, yeni kurumlar teşkil edilmesi söz konusu olmuştur. Elde edilen veriler, çoğunlukla arşiv belgelerinden ve salnamelerden istifadeyle tablolar halinde ortaya konulmuştur.

Dördüncü bölüm başlığı ise “*Gümülcine Sancağı'nın Halkı*”na (s. 63-84) ayrılmıştır. Bu bölümün konu başlıkları altında öncelikle Gümülcine'de yaşayan *Türk, Rum, Ermeni, Bulgar, Yahudi ve Çingene* halkları ele alınmış ve elde edilen nüfus verileri tablolar halinde ortaya konulmuştur. Her ne kadar kayıtlarda Türk yerine Müslüman tanımı geçse de bunun karşılığı olan Arap, Boşnak, Arnavut veya Çerkez olmadığı için yalnızca Türk kullanılmıştır. Gümülcine sancağı nüfusunun kimliğinin yüzyıllar içerisinde değişimi,

nüfusun vergilendirilmesi, ekonomik açıdan öne çıkan halklar ve yerleşimleri bu bölümde ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Diğer başlıklar altında ise Gümülcine'nin *evleri*, *ev gereçleri*, *yiyecekleri*, *içecekleri*, *giyecekleri* konusunda açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Bütün bu hususlar, Osmanlı Arşivi belgeleri, Gümülcine Sicil Defterleri ve Edirne Vilayet Salnameleri'nden yararlanılarak tablolar halinde gösterilmiştir.

“Gümülcine Sancağı'nın Dini Yapıları” (s. 85-102) ana başlığı altındaki beşinci bölümde, “Gümülcine'deki Vakıf Eserleri” ele alınmıştır. Sosyal devlet anlayışının söz konusu yıllarda var olmaması dini yapıların kişilerin özel çabalarıyla yapılmasını gerekli kıldığı, sosyal hayatın temel değerlerini dini yapıların oluşturduğu anlatılarak bu bölüme giriş yapılmıştır. Alt başlıklarda Gümülcine'nin *cami-mescitleri*, *kilise-havraları*, *imareti*, *tekke-zaviyeleri*, *türbeleri*, *mezarlıkları* ve *vakıfları* yer almaktadır. Bu bölümde çoğunlukta olarak Osmanlı Arşivi belgeleri kullanılmakla birlikte, Gümülcine Sicil Defterleri ve Edirne Vilayet Salnameleri'nden de istifade edilmiştir.

Altıncı bölüm “Gümülcine Sancağı'nın Tarımı” (s. 103-120) başlığını taşımaktadır. Gümülcine'nin bağ, bahçe, çiftlik ve tarla gibi tarım alanları hakkında bilgi verilmiştir. *Buğday*, *arpa*, *meyve*, *sebze*, *tütün*, *pamuk*, *kendir* alt başlıkları içerisinde elde edilen bu ürünlerin üretim yerleri, miktarı, fiyatı, ticareti, vergisi gibi konular işlenmiştir. Bölgedeki ürünlerin çeşitliliğinde, iklim şartlarının ve verimli toprağının elverişliliğine dikkat çekilmiş, ürün dağıtımı konusunda sancağın coğrafi konumundan dolayı hem kara ulaşımının hem de deniz kıyısında olmasından dolayı gemilerle ulaşımın kolaylığı üzerinde durulmuştur. Bu bölümde de yine çoğunlukta olarak Osmanlı Arşivi belgelerinden, ayrıca Gümülcine Sicil Defterleri ve Edirne Vilayet Salnameleri'nden istifade edilmiştir.

Yedinci bölüm ise “Gümülcine Sancağı'nın Hayvancılığı” (s. 121-140) ana başlığını taşımaktadır. Bu bölüme bölgenin hayvancılığına dair genel bir giriş yapıldıktan sonra Gümülcine'nin *kışlakları*, *koyun yetiştiriciliği*, *sığır yetiştiriciliği*, *at yetiştiriciliği*, *balıkçılığı*, *arıcılığı*, *ipek üretimi*, *dericiliği* ve *yün üretimi* alt başlıkları çerçevesinde elde edilen veriler çok sayıda tablo ile ortaya konulmuş ve bunlar üzerinden bir değerlendirme yapılmıştır. Havası ve toprağı uygun, tarıma elverişli bir bölgede bulunmanın bir sonucu olarak Gümülcine ekonomisinde hayvancılığın önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim buradaki üretim, hem sancağın ihtiyacını karşılamış hem de başkente önemli bir destek sağlamıştır. Bu

bölümde de yine çoğunlukta olarak arşiv belgelerinden, ayrıca sicil defterlerinden ve salnamelerden istifade edilmiştir.

Sekizinci bölüm “*Gümülcine Sancağı'nın Ekonomisi*” (s. 141-164) ana başlığını taşımaktadır. Bu bölümde Gümülcine'nin *meslekleri, ticarethaneleri, çarşıları, pazarları, panayırları, iskelesi, tuz üretimi, şap üretimi, madenleri, bankaları, kumpanyaları ve bütçesi* alt başlıkları altında sancağın ekonomisi ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Bu kısımda elde edilen veriler de çoğunlukta olarak arşiv belgelerinden faydalanmak suretiyle ortaya konulmuştur.

Dokuzuncu ve son bölüm ise “*Gümülcine Sancağı'nın Eğitimi*”ne (s. 165-188) ayrılmıştır. Gümülcine'nin *medrese-sıbyan okulu, ilk-ortaokulu, Rum Okulu, Bulgar Okulu, Ermeni Okulu, Yahudi Okulu, Mülkiye İdadisi* alt başlıkları altında sancağın eğitim-öğretim kurumları hakkında bilgi verilmiştir. Mektepler, eğitim verenler ve okutulan dersler arşiv belgelerinden ve Edirne Vilayet Salnameleri'nden elde edilen veriler doğrultusunda tablolar halinde sunulmuştur.

Sonuç (s. 189-190) bölümünde, Gümülcine'nin günümüze uzanan hikâyesine dair kısa bir değerlendirmeye yer verilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde Gümülcine'nin, Preveze Kalesi'ndeki askere maaş götürmek için geçilen, donanmaya usta kalyoncular veren, başkenti besleyen bir yer olduğuna dikkat çekilmiştir. İmparatorluktan son ayrılan sancağın, Balkan Harbi ile Bulgaristan toprağı olduğu, kısa bir dönemde bölgede *kültürel yıkım* ve *etnik baskı* yaşandığı ve en nihayetinde Dedeağaç, İskeçe ve Kavala ile birlikte Yunanistan'a bırakıldığı belirtilmiştir. Bundan sonraki süreçte Yunanistan'ın, Avrupa'dan da yüz bularak, devletlerarası hukuka ve komşuluk anlayışına sığmayan politik oyunlar ile *hoyrat* bir şekilde hareket ettiği, bu yaklaşımın ise Gümülcine insanını daha bilinçli, daha güçlü ve daha kimlikli kıldığı ifade edilmiştir.

Sonuç olarak eser, 19. yüzyılın ikinci yarısıyla 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Gümülcine Sancağı'nın coğrafî, idari, sosyal ve ekonomik durumunu konu almaktadır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi belgeleri, salnâmeler ve resmî yayınlar temelinde konular işlenmiştir. Dipnotlara sıklıkla başvurulması ve zengin kaynak kullanımı eserin güvenilirliğini artırmıştır. Eser oldukça sade ve duru bir dille yazılmıştır. Bazı yerlerde edebî bir üsluba yer vermesi ise esere renk katmıştır.

Eser, Tanzimat Fermanı ile başlayan ve imparatorluk genelinde siyasi, sosyal, ekonomik alanlarda meydana gelen değişim ve dönüşümün bir Osmanlı Sancağı'ndaki yansımasının özgün bir şekilde ortaya konulması açısından değerlidir. Ayrıca, şehir tarihçiliği çalışmalarına da önemli bir katkı sağlamıştır. Akademik bir çalışmanın ürünü olan bu değerli eseri bilim dünyasına kazandıran Prof. Dr. Mahir Aydın'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Ve son olarak, Üsküp doğumlu Yahya Kemal'in de ifade ettiği gibi; *“Türklük Avrupa'ya doğru cezr ü meddi biten bir deniz gibi o dağlardan çekilmiş, lakin tuzunu bırakmış. Bütün o toprak Türklük kokuyor.”*⁷

Dolayısıyla, gönül yolunun geçtiği her karış toprak ile bir bağımız vardır. Şairin de dediği gibi *“o bizde olmasa da biz ondayızdır.”*

⁷ Yahya Kemal Beyatlı, *Çocukluğum Gençliğim Siyasî ve Edebî Hâtıralarım*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 2012, s. 147.